

Katsomuskasvatus varhaiskasvatuksen ja seurakunnan yhteistyönä

Katsomuskasvatus varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa

Varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa toteutettavaa katsomuskasvatusta ohjaavat Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018) ja Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014). Molemmat ovat asiakirjoina normatiivisia. Varhaiskasvatussuunnitelmakokonaisuuden voidaan katsoa koostuvan kolmesta tasosta: valtakunnallisista varhaiskasvatussuunnitelman perusteista, paikallisista varhaiskasvatussuunnitelmista ja lasten varhaiskasvatussuunnitelmista (Costiander 2017, 44–45). Varhaiskasvatuksen kentällä on siirrytty käsitteellisesti päivähoidon uskontokasvatuksesta (1980) uskonnollis-katsomukselliseen orientaatioon (2005) ja myöhemmin katsomuskasvatukseen (2016). (Lamminmäki-Vartia & Kuusisto 2017, 135.)

Varhaiskasvatuksen katsomuskasvatuksessa lapset tutustuvat yhdessä ensisijaisesti lapsiryhmässä läsnä oleviin uskontoihin ja toisiin katsomuksiin. Myös uskonnottomuutta tarkastellaan. Lapset tutustuvat katsomuksiin ja niiden perinteisiin esimerkiksi vuodenkiertoon liittyvien juhlien ja tapahtumien, mutta myös päivittäisten tilanteiden kuten ruokailun ja pukeutumisen yhteydessä. Lasten kanssa pohditaan heitä askarruttavia elämänskysymyksiä ja heidän pohdinnoilleen annetaan tilaa. Tavoitteena on edistää keskinäistä kunnioitusta sekä ymmärrystä eri katsomuksista. Lisäksi tavoitteena on lasten katsomuksellisten ja kulttuuristen identiteettien kehittymisen tukeminen. Katsomuskasvatukseen sisältyy yhteistyö huoltajien kanssa jokaisen perheen taustaa, katsomuksia sekä arvoja kunnioittaen ja kuunnellen. Katsomuskasvatuksen nähdään tukevan lasten vuorovaikutukseen ja ilmaisuun, kulttuuriseen osaamiseen sekä oppimiseen liittyvää laaja-alaista osaamista. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 45.) Katsomuskasvatus sisältyy varhaiskasvatussuunnitelmassa Minä ja meidän yhteisömme -oppimisen alueeseen.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018) määritellään, millaista varhaiskasvatuksen järjestäjän ja lasten huoltajien välisen yhteistyön tulisi olla. Varhaiskasvatuslaki ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteet edellyttävät, että jokainen varhaiskasvatukseen osallistuva lapsi saa yhteistyössä lapsen, huoltajan ja henkilöstön kanssa laaditun oman varhaiskasvatussuunnitelman, jossa ensisijaisena

lähtökohtana on lapsen tarpeet ja etu. Lasten varhaiskasvatussuunnitelmista nousevat tavoitteet antavat pohjan päiväkodin pedagogisen toiminnan suunnitteluun ja ohjaavat esimerkiksi oppimisympäristöjen kehittämistä. Voidaankin sanoa, että lasten varhaiskasvatussuunnitelmat toimivat ikään kuin varhaiskasvatuksen henkilöstön työvälineenä. (Costiander 2017, 45–47.) Lapsen ja hänen perheensä kielten, kulttuurien ja uskontojen huomioiminen keskustelussa ja lapsen varhaiskasvatussuunnitelman laadinnassa edellyttää varhaiskasvatuksen opettajalta sensitiivisyyttä ja kieliin, kulttuureihin ja katsomuksiin sekä niiden monimuotoisuuteen liittyvää tietoisuutta. Lisäksi se edellyttää ymmärrystä edellä mainittujen tekijöiden vaikutuksesta yksilöihin, lapsiryhmään, työyhteisöön sekä varhaiskasvatuksen opettajan omaan elämään. (Gykye & Lamminmäki-Vartia 2017, 103.) Päiväkotien johtajat ovat keskeisessä asemassa oman päiväkotiyksikkönsä toimintaympäristön arvopohjan luomisessa ja siinä, että yksikössä toteutetaan katsomuskasvatusta valtakunnallisten ohjeistusten mukaan (Lamminmäki-Vartia & Kuusisto 2015, 151).

Päiväkodit voivat tehdä alueellista ja paikallista yhteistyötä eri tahojen, kuten seurakunnan tai muiden uskonnollisten yhteisöjen kanssa. Yhteistyön tulee tapahtua varhaiskasvatusta ohjaavien asiakirjojen tavoitteita ja periaatteita noudattaen. Toiminnan on oltava pedagogisesti perusteltua ja siinä tulee huomioida lapsen etu. (Ohje varhaiskasvatuksen katsomuskasvatuksen toteuttamisesta ja uskonnollisista tilaisuuksista varhaiskasvatuksessa, 2018.)

Varhaiskasvatuksen ja seurakunnan yhteistyöstä

Helsingin ortodoksisella seurakunnalla on pitkäaikaista kokemusta yhteistyöstä kuntien varhaiskasvatuksen päiväkotij- ja esiopetusyksiköiden kanssa. Edellisen Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (Opetushallitus 2010) aikaan, jolloin katsomuskasvatus seurasi perusopetuksen opetussuunnitelmaa ja oli lapsen oman uskonnon mukaista, Helsingin ortodoksinen seurakunta järjesti alueensa ortodoksisille esikoululaisille teemapäiviä neljä kertaa toimintakauden aikana. Teemapäivät toteutettiin esiopetuspäivän ajallisissa puitteissa. Esiopetusyksikkö vastasi lasten kuljetuksesta, ja mukana oli usein hoitaja tai opettaja. Seurakunta piti puolestaan huolta teemapäivän sisällöistä ja materiaaleista. Eskaripäiviä toteutettiin seurakunnan eri toimintakeskuksissa. Kasvatustyöntekijän lisäksi mukana olivat aina pyhäkön pappi ja kanttori. Teemapäivät olivat tavoitteiltaan ja sisällöltään Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2010) mukaisia. Niin kutsutuilla eskaripäivillä tutustuttiin ajankohtaisiin ortodoksisen kirkkovouden juhliin sekä erilaisiin ortodoksisuuteen liittyviin teemoihin, kuten risti, ikoni, rukous ja Raamattu. Pääsiäisaikana osallistuttiin Kristuksen ylösnousemuksen

riemuun pääsiäiseen liittyvien sisältöjen kautta. Opetusta toteutettiin laulujen, leikkien, askarteluiden, kertomusten ja yhteisten keskusteluiden avulla. Seurakunta jakoi ortodoksisille esikoululaisille Opetushallituksen julkaiseman työkirjan "Ortodoksinen uskontokirja - Sofia esikoululainen". Kirja on julkaistu vuonna 2006 ja se on Marianne Kantosen & Tia Tajakan laatima. Jos teemapäivässä oli tilaa, saattoivat kaikki päiväkotiyksikön esiopetusryhmän lapset (riippumatta katsomuksellisesta tai uskonnollisesta taustastaan) osallistua huoltajiensa luvalla toimintaan. Parhaimmillaan esiopetuksen teemapäiviin osallistui jopa 50 % Helsingin ortodoksisen seurakunnan esikouluikäisten ikäluokasta.

Uusimpien Esiopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden (Opetushallitus 2014) ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (Opetushallitus 2018) myötä oppilaan omaan uskontoon liittyvän esiopetuspäivän aikana toteutettu opetus ei ole ollut enää mahdollista. Helsingin ortodoksinen seurakunta siirtyi tämän myötä toteuttamaan esikoululaisille suunnattua opetusta lauantaisin. Osallistuminen ja osallistumisaktiivisuus on täysin esikouluikäisten ortodoksilasten huoltajien aktiivisuuteen perustuva.

Varhaiskasvatukseen ja esiopetukseen osallistuvat päiväkotiryhmät ovat käyneet vuosikymmenien ajan tutustumassa oman päiväkodin lähiympäristössä oleviin paikallisiin ortodoksiin kirkkoihin. Uusien esiopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden (2014) ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) myötä vierailut ovat lisääntyneet ainakin pääkaupunkiseudulla. Taustalla on halu hyödyntää erilaisia oppimisympäristöjä sekä toteuttaa varhaiskasvatuksen katsomuskasvatusta. Yhden lapsiryhmän kirkkovierailun yhteydessä eräs varhaiskasvatuksen opettaja kertoi, ettei ole itse uskonnollisesti aktiivinen, mutta että häntä ärsyttää se, kuinka katsomuskasvatus jätetään helposti toteuttamatta. Seurakuntien tarjoamat kirkkovierailut voidaankin nähdä kädenojennuksena päiväkodeille ja esiopetusryhmille: katsomuskasvatukseen liittyvät oppimisympäristöt on mahdollista laajentaa päiväkodin ja esiopetusyksikön ulkopuolelle ja siten rikastuttaa oman yksikön katsomuskasvatusta.

Päiväkoti- ja esiopetusryhmien vierailut ortodoksiin pyhäköihin suunnitellaan aina yhteistyössä varhaiskasvattajien kanssa. Lapsiryhmän kanssa vierailulle tulevat varhaiskasvatuksen opettajat ovat päävastuussa pyhäkkövierailun pedagogisesta tarkoituksenmukaisuudesta. On tärkeää sopia vierailuun käytettävissä olevasta ajasta sekä kuunnella lapsiryhmän opettajien toiveita ja tavoitteita vierailulle. Lisäksi on hyvä sopia turvallisuuden liittyvistä asioista ja tarvittaessa pyydettävä esimerkiksi kirkon vahtimestaria huolehtimaan paikoista, jotka saattavat herättää turvallisuuden suhteen huolta (kuten tuohusjalat). Lapsiryhmän opettajat ja hoitajat tuntevat ryhmän lapset parhaiten, ja onkin hyvä selvittää jo etukäteen, onko joukossa lapsia, jotka tarvitsevat vierailulla erityistä tukea.

Vierailun suunnittelussa ja toteutuksessa on hyvä huomioida lapsilähtöisyys, lapsiryhmän ikäkauma, toiminnallisuus ja kokemuksellisuus. Toiminnallisuus ja kokemuksellisuus ovat luontevasti toteutettavissa ortodoksisessa kirkkorakennuksessa, sillä kirkkorakennukset esineistöineen ovat hyvin virikkeellisiä oppimisympäristöjä. Vierailun aikana on hyvä kiinnittää huomiota myös pedagogiseen sensitiivisyyteen ja lapsen kohtaamiseen sekä lapsen tasolle asettumiseen muun muassa kirkkotilasta puhuttaessa.

Lapsen uskonnollisen kehityksen sijaan nykyisin puhutaan lapsen spiritualiteetista. Sillä tarkoitetaan lapsen synnynnäistä kykyä kokea ja ilmaista hengellisyyttä. Nykyiset spiritualiteettiteoriat korostavat sitä, että lapsen hengellisyys ei ole keskeneräistä tai kehitysvaihe johonkin täydellisempään, vaan lapsilla on paljon spirituaalisia kokemuksia, jotka ilmenevät ihmettelynä, leikeissä, tunteiden ilmaisemisessa ja läheisyyden kokemisessa. Hengellisen kehityksensä kannalta on tärkeää, että lapsi oppii kieltä, jolla ilmaista spirituaalisia kokemuksiaan. Tämä kieli voidaan oppia kotona tai kodin ulkopuolella. Myös kodin ulkopuolisten aikuisten on tärkeää tarjota mahdollisuuksia uskonnollisen kielen kehittymiselle rituaalien, laulujen, symbolien, käsitteiden ja kertomusten kautta. Näitä kaikkia päästään harjoittelemaan luontevasti esimerkiksi pyhäkkövierailuilla. Omaan uskontoperinteeseen tutustumisen lisäksi on tärkeää oppia tunnistamaan myös muita katsomusperinteitä ja niiden käyttämää kieltä ja näin luoda pohjaa uskontolukutaidolle ja spirituaaliselle monikielisuudelle (Kilpeläinen 2019).

Päiväkoti-, esiopetus tai koululaisryhmän vierailu ja tutustuminen kirkkotilaan voidaan toteuttaa esimerkiksi kirkkosuunnistuksen avulla, joka on yksi kirkkopedagogiikan sovelluksista. Kuvasuunnistusta varten voidaan ottaa kuvia ortodoksisen kirkon esineistöä ja rakenteista. Kuvat tulostetaan ja laminoidaan. Näin niitä voidaan käyttää aina uudestaan. Lapsiryhmän koosta riippuen kuvien esittämiä kohteita voidaan etsiä yhdessä, pienissä ryhmissä, parin kanssa tai jokainen itsenäisesti. Suunnistus voidaan toteuttaa myös niin, että löydetyn kohteen vieressä on kuva seuraavasta kohteesta, jonka luo täytyy löytää, tai niin että uusi vihjekuva käydään hakemassa sovitusta paikasta ja samalla palautetaan edellinen kuva. Jos kohteet etsitään yhdessä, voidaan kohteeseen pysähtyä hetkeksi pohtimaan, että mikä kohteen tarkoitus voisi olla osana kirkkotilaa. Jos rasteja etsitään yksin tai pienessä ryhmässä, suunnistuksen jälkeen on mahdollista käydä vielä kuvien avulla yhdessä läpi suunnistuksen aikana havaittuja asioita.

Samassa on mahdollista käydä läpi kysymyksiä, joita lapsille on saattanut herätä suunnistuksen aikana esimerkiksi kirkon esineistöstä. Lisäksi voidaan esimerkiksi käydä läpi ortodoksisista kirkkokuortta ja sitä, kuinka se näkyy kirkkorakennuksessa: miksi valokuvassa analogilla eli vinopöydällä on valkoinen liina, mutta kirkkovierailun yhteydessä violetti kirkkotekstiili, tai sitä miksi kirkosta löytyy jauhesammutin ja miksi tässä kirkossa on paljon ikoneita. On tärkeää muistaa antaa tilaa myös lasten omille pohdinnoille, joita on saattanut syntyä suunnistuksen aikana. Moni varhaiskasvatuksen lapsiryhmä omistaa nykyisin älypuhelimien tai tabletin, ja niitä voidaan hyödyntää kirkkovierailulla ottamalla valokuvia lapsille mieluisimmista tai mielenkiintoisimmista kohteista. Näin kirkkovierailuun voidaan palata lasten kanssa myös retken jälkeen.

Toisena kirkkopedagogiikan sovellutuksena voidaan mainita kirkkotilan tutkiminen kaikin aistein. Tämä voidaan yhdistää kuvasuunnistukseen tai toteuttaa erikseen. Ortodoksisen kirkon tilaa voidaan tutkia erilaisin tavoin liikkuen. Kun lapsia ohjeistaa, että kirkkotilassa saa liikkua kaikilla muilla tavoin paitsi juosten, niin lattialla kieriskeleminen on osoittautunut yllättävän suosituksi. Kirkon lattialla voidaan maata, katsella ylöspäin kohti kattoa ja pohtia, miltä tila näyttää tästä perspektiivistä. Lapset voivat arvioida, kuinka korkealla katto tai kupoli on. Opettaja tai seurakunnan työntekijä voi mitata valmiiksi narun, joka on yhtä pitkä, kuin mitä kirkko on korkea. Naru voidaan keräillä auki kirkon lattialle ja sitten arvioida tai mitata sen avulla kirkkorakennuksen korkeutta.

Ortodoksisessa kirkkorakennuksessa on paljon sellaista, johon voi koskea. Vierailun alussa on syytä käydä läpi ne kohteet, joihin ei saa koskea (kuten ikonit tai huterat tuohusjalat). Kasteastia voidaan tuoda kirkon sisällä olevien rappusten viereen, niin että pienet lapset ylettyvät kurkistamaan sen sisälle. Astiaan voidaan tuoda hieman vettä, jotta lapset pääsevät kokeilemaan vettä. Kirkossa voidaan myös haistella suitsutuspiikkaa tai suitsutussavua. Suitsutusastiaa hyödynnettäessä kannattaa huolehtia, ettei kuuma suitsutusastia ole lasten ulottuvilla. Sen sijaan mehiläisvahasta tehdyt tuohukset eli kirkkokynttilät voidaan laittaa kiertämään lapsille koskettelua ja haistelua varten. Kirkkotilassa on mahdollista kuunnella myös monenlaista kirkkomusiikkia, joko kanttorin laulamana tai nauhoitteena. Jos tarjolla on vaikkapa muutamaa eri tyylistä musiikkia, lapset voivat kertoa, mistä he pitivät eniten.

Kirkkoon voidaan tutustua myös erilaisten teemojen kautta. Seuraavaksi kerromme esimerkkinä erään esiopetusryhmän vierailun ”piraattit”-teemasta. Lapsiryhmän opettaja otti yhteyttä seurakuntaan ja kertoi, että heillä olisi kyseenomaisen toimintakauden teemana piraatit eli merirosvot. Äkkiseltään teeman toteuttaminen tuntui hieman haasteelliselta, mutta kun opettaja tuli etukäteen tutustumaan

tilaan ja ideoimaan yhdessä, saimme kirkkovierailusta toimivan kokonaisuuden. Uspenskin katedraalista löytyy merenkulkijoihin liittyvä pyhän Nikolaoksen ikoni. Tulostimme internetistä ikonikuvan, jossa näkyi pyhän Nikolaoksen lisäksi purjevene. Tämä ikoni asetettiin kirkkoon matalalle analogille niin, että lapset ylettyivät näkemään sen hyvin. Kirkkorakennuksessa oli löydettävissä myös Golgatan risti, jonka alapuolella on esitetty pääkallo ja sääriluut merkinä siitä, että Kristus on voittanut kuoleman. Kirkkorakennuksesta ei ollut löydettävissä merirosvolippua, mutta kirkkolippuja kyllä.

Kirkkovierailu toteutettiin lapsiryhmän yhteisenä kirkkosuunnistuksena. Jokaisen rastin kohdalla pysähdyimme miettimään esineeseen liittyviä asioita kuten sitä, miksi merenkulku voi olla vaarallista, mitä pääkallo ja sääriluut kuvaavat ja mikä on kirkkolippujen käyttötarkoitus. Suunnistus päättyi kiotan sokkelissa olevaan salalokeroon, joka aukenee paneelia painamalla. Kirkon vahtimestareiden tärkeät tavarat saivat väistyä lapsiryhmän vierailun ajaksi, ja tilalle laitoimme aarteen eli pussillisen vanhoja kolikoita lasten löydettäväksi. Suunnistuksen päätteeksi lapsiryhmä ruokaili kirkon kryptassa evästäen lounasta, jonka opettajat olivat tuoneet mukanaan. Samassa lapset pääsivät vielä opettajien ohjeistamina ihailemaan kryptan vitriineissä olevaa ”kirkon aarretta” eli vanhoja jalometallisia kirkon esineitä kuten papin käsiristejä, ehtoollismaljoja ja vihkikruunuja.

Lopuksi on hyvä vielä muistuttaa, että lapsiryhmien kirkkovierailua varten on aina hyvä varata tekemistä ”takataskuun”. Osa lapsista selviää annetuista tehtävistä nopeammin kuin toiset. Nopeimmille voi antaa esimerkiksi tehtäväksi laskea, kuinka monta ikonia tai ristiä kirkkotilasta löytyy, tai pyytää etsimään ikonin, jossa on lohikäärme. Varalle voi ottaa myös värityskuvia ja puuvärit. Katsomuskasvatuksessa voidaan hyödyntää myös ortodoksisuutta käsittelevää virtuaalista oppimisympäristöä Ortoboxi.fi, varhaiskasvatusikäisille suunnattua Pyhä Melu -puuhakirjasarjaa ja Ortodoksisten nuorten liitto ry:n tuottamaa materiaalia.

Lähteet ja kirjallisuus

Costiander, Kati 2017. Yleiskatsaus varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin. Teoksessa Haapsalo, Tiina, Petäjä, Heljä, Vuorelma-Glad, Päivi, Sandén, Mirva, Pulkkinen, Hanna & Tahvanainen, Ilkka (toim.), *Varhaiskasvatus katsomusten keskellä*. Helsinki: Lasten Keskus, 44–59.

Gyekye, Marjaana & Lamminmäki-Vartia, Silja 2017. Kieli-, kulttuuri- ja katsomustietoinen näkökulma varhaiskasvatussuunnitelmakeskusteluun. Teoksessa Haapsalo, Tiina, Petäjä, Heljä, Vuorelma-Glad, Päivi, Sandén, Mirva, Pulkkinen, Hanna & Tahvanainen, Ilkka (toim.), *Varhaiskasvatus katsomusten keskellä*. Helsinki: Lasten Keskus, 97–129.

Kantonen, Marianne & Tajakka, Tia 2006. *Ortodoksinen uskontokirja. Sofia esikoululainen*. Opetushallitus: Helsinki.

Kilpeläinen, Aino-Elina 2019. Lapsi tarvitsee tilaa ja tukea hengelliselle kehitykselleen. Julkaisussa *Teologia.fi*, TEEMA 2019/2: Katsomuskasvatus.

<https://teologia.fi/2019/05/lapsi-tarvitsee-tilaa-ja-tukea-hengelliselle-kehitykselleen/>

(Luettu 21.4.2021).

Lamminmäki-Vartia, Silja & Kuusisto, Arniika 2017. Katsomustietoisuus varhaiskasvattajan ammatillisuuden ytimessä. Teoksessa Haapsalo, Tiina, Petäjä, Heljä, Vuorelma-Glad, Päivi, Sandén, Mirva, Pulkkinen, Hanna & Tahvanainen, Ilkka (toim.), *Varhaiskasvatus katsomusten keskellä*. Helsinki: Lasten Keskus, 130–161.

Lamminmäki-Vartia, Silja & Kuusisto, Arniika 2015. Päiväkodin johtaja katsomussensitiivistä varhaiskasvatusyhteisöä rakentamassa. Teoksessa Ubani, Martin, Poulter, Saila & Kallioniemi, Arto (toim.), *Uskonto lapsuuden kulttuureissa*. Helsinki: Lasten Keskus, 127–176.

Opetushallitus 2018. *Ohje perusopetuksen uskonnon ja elämäntietämisen sekä esiopetuksen katsomuskasvatuksen järjestämisestä sekä uskonnollisista tilaisuuksista esi- ja perusopetuksessa*.

Helsinki: Opetushallitus.

https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/189009_ohje_perusopetuksen_uskonnon_ja_elamankatsomustiedon_seka_esiopetuksen_katso_0.pdf (Luettu 3.3.2021).

Opetushallitus 2018. *Ohje varhaiskasvatuksen katsomuskasvatuksen toteuttamisesta ja uskonnollisista tilaisuuksista varhaiskasvatuksessa*. Helsinki: Opetushallitus. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/ohje_varhaiskasvatuksen_katsomuskasvatuksen_toteuttamisesta_ja_uskonnollisista-tilaisuuksista.pdf (Luettu 3.3.2021).

Opetushallitus 2018. *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018*. Helsinki: Opetushallitus.

Opetushallitus 2014. *Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Helsinki: Opetushallitus.

Opetushallitus 2010. *Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2010*. Helsinki: Opetushallitus.